

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ЛІНГВІСТИЧНІ СТУДІЇ
LINGUISTIC STUDIES

МІЖНАРОДНИЙ ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Засновано в 1994 р.

Випуск 33

Вінниця ДонНУ імені Василя Стуса 2017

was decorated with details taken from the history of the literal language. Most common examples included the Great October Socialist Revolution (47 times) and October (67 times).

The most important postulates of the study included themes of the Ukrainian literal language revibration after the October, everlasting friendship between Ukrainians and Russians, common roots of their origin and priority of the Ukrainian language as for the Ukrainian language. Ignoring strategy prevails as regards repressed and condemned Ukrainian linguists and theorists of culture in general.

Discussion: Defined functions of precedent phenomena reflected status quo about historiographical disciplines as 'auxiliary' in the system of humanitarian sciences, this inevitably resulting in deterioration of the level, development opportunities, influence upon further scientific process.

Comparison of the composition and strategies of precedent phenomena in other texts dedicated to the history of the Ukrainian language relate to prospective approaches about the Ukrainian scientific discourse.

Keywords: Precedent phenomenon, scientific discourse, textbook, History of Ukrainian language, Petro Pavlovych Plyushch.

Vitae

Halyna Naienko is Doctor of Philology, assistant professor, assistant professor of Department of Ukrainian language and Applied Linguistics at Taras Shevchenko National University of Kyiv. Her areas of research interests include: History of Ukrainian language, History of Ukrainian literary language, Historical terminology, history of scientific text / discourse.

Correspondence: halynanaienko@gmail.com

Наталія Піддубна

УДК 821.161.2.03

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «БОГ» В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Стаття присвячена дослідженню вербалізації одного з ключових складників концептосфери «Релігія» концепту «Бог» в епістолярному дискурсі Т. Шевченка. Спираючись на листи Кобзаря, авторка статті доводить, що поет, попри амбівалентне зображення Всевишнього в художніх творах, в епістолярії омовлює його винятково позитивно, використовуючи традиційні для української лінгвокультури шанобливі синонімічні найменування й актуалізуючи низку ядерних і периферійних смислів.

Ключові слова: вербалізація, концептосфера «Релігія», релігійний концепт, епістолярний дискурс, ядерні й периферійні смисли.

Зміни в суспільному житті, що відбулися в нашій державі за кілька останніх десятиліть, загальна тенденція до демократизації й гуманізації наукового знання суттєво розширили межі дослідження мови не лише в її тісному взаємозв'язку з мисленням і свідомістю, а й світоглядом і культурою. Саме тому на сьогодні відчувається посилення інтересу дослідників до тих явищ і процесів, що в силу певних ідеологічних міркувань не мали належної наукової розробки. До таких, без сумніву, належить і питання взаємозв'язку мовної й релігійної картин світу, вербалізації релігійних концептів у мові взагалі й у творах окремих знакових письменників зокрема.

Листи – це неоціненне за своєю важливістю культурологічне джерело, з якого читач може не лише черпати інформацію про певні факти з життя особи чи держави, а й отримувати їх оцінку і, що особливо важливо, створювати чи відтворювати психологічний портрет автора листів. Отже, дослідження епістолярної спадщини – важливе завдання сучасної лінгвоперсонології, розв'язання якого набирає все більших обертів, що демонструють наукові розвідки С. Богдан, Н. Журавльової, Т. Космеди, К. Ленець, Ж. Ляхової, Л. Марчук, Л. Мацько та ін.

Листи Кобзаря неодноразово були, хоч почасти й принагідно, у полі зору дослідників, зокрема таких, як Ю. Безхутрий, С. Богдан, В. Калашник, М. Мозер, В. Русанівський, П. Тимошенко М. Філон та ін. Учені вказують на відмінності мови художніх творів Т. Шевченка від його листів, що часто мотивовано не специфікою двох різних стилів – художнього й епістолярного, а пов'язане з мовною особистістю письменника, найбільш яскраво вираженою в листах і щоденниках, адже «епістолярія цікава значною мірою ще й можливістю пізнати мовну особистість автора і специфіку його мовної поведінки, які найвиразніше реалізовані в системі мовноетикетних стереотипів (узвичаєних типологічних та індивідуально увиразнених виразів, притаманних конкретному адресантові зокрема і комунікантам певного хронологічного відтинку мови загалом)» (Bohdan: 25). Аналіз листів Т. Шевченка, як підкреслює М. Мозер, дає змогу «...чіткіше окреслити мовні компетенції і стратегії поета та його винятковий внесок у розвиток сучасної української літературної мови» (Mozer: 11).

Мета цієї статті – дослідження особливостей лексичного вираження й семантичного наповнення концепту «Бог» в листах Т. Шевченка періоду 1839-1861 років.

Джерельною й ілюстративною базою дослідження слугували листи Кобзаря, науково опрацьовані й видані 1929 року С. Єфремовим і перевидані репринтним способом видавництвом «Брама» в Черкасах 2013 року (“Lystuvannya”).

Науковці не оминали увагою релігійно-філософські мотиви в поезії Кобзаря, хоч це стосується здебільшого літературознавців, зокрема Л. Білецького, Ю. Івакіна, Г. Грабовича, Ю. Барабаша, О. Забужко, О. Яковини та О. Слободяна та ін. Сучасна ж лінгвістика поки що має поодинокі дослідження відбиття релігійної картини світу у творчості письменника, зокрема це статті Т. Вільчинської та Н. Піддубної. Ґрунтовне дослідження сакрального в еґо-текстах Т. Шевченка уможливує наближення до розуміння його як людини, як генія, адже «в епістолярній спадщині поета вербалізується низка концептів, що є складовими концептосфери «Релігія», які структурують його мовну картину світу, а сама лексика на позначення ключових релігійних концептів є своєрідним засобом розкриття внутрішнього письменницького «я» як релігійної мовної особистості» (Piddudna: 230).

Більшість сучасних учених наголошує на амбівалентному сприйнятті Бога Т. Шевченком, що відбито в його творах, зокрема Т. Вільчинська зазначає: «Так, амбівалентність Шевченкової оцінки Бога зумовлена всебічністю художнього інтерпретування релігійної тематики, яка в його творчості органічно пов’язана з гострими проблемами суспільного буття. Поет то по-синівському любить Бога, благоговіє перед ним, усвідомлюючи його як центр Всесвіту; то, болісно реагуючи на руйнування усього святого у реальному житті, бунтує проти нього, хоча згодом розкаюється і знову з надією звертається до Господа, вбачаючи в ньому силу, здатну воскресити Україну, захистити її народ» (Vil'chyn's'ka: 58).

Як зазначалося, під час порівняння мови художніх творів Т. Шевченка і його епістолярної спадщини спостерігаються певні відмінності. Очевидно, так само з відповідними відмінностями в сприйнятті релігії, віри й Бога постає перед нами Шевченко-письменник і Шевченко – автор листів, епістолярний спадок якого «...у найкращий спосіб виявляє зв’язок національної думки з безпосередніми враженнями людини поза межами її творчої неповторності. Якщо поезія Шевченка – це своєрідна семантична мотивація національної доби, то його Щоденник і листування подібні до нейрологічного рівня в організмі людини, який не має «видимих» феноменальних зв’язків із духовними прозріннями генія та його інтуїтивно-містичним даром» (Jakovupa, Slobodian: 194).

Поділяємо думку тих дослідників, які наголошують, що релігійність Т. Шевченка виявляється не в кількісному використанні релігійної лексики, а в його сприйнятті Господа. На це, зокрема, вказує Г. Грабович: «Шевченка можна назвати релігійним поетом не просто тому, що велика частина його творів тематично пов’язана з Біблією, і не тому, що він часто звертається до Бога (насправді він часто сперечається і не погоджується з Ним), а завдяки глибинним структурам поетового мислення» (Grabovych: 82). Однак цілком очевидно, що релігійність Кобзаря й есплікується через ті вербальні засоби, які він використовує для омовлення найважливіших релігійних концептів.

Для домінування *Господа* Т. Шевченко використовує в листах традиційні для української лінгвокультури й релігійних творів, що звеличують Бога, синонімічні дескрипції *милосердний Бог; великий Бог; живий Бог; милий Бог; Всемогутній Бог; святий Бог; милосердний Господь; наш помічник і серцевідець; святий; Чоловіколюбець; Всемогутній чоловіколюбець; Всемогутній создатель вселенної; Всемогутній і премилосердний Господь* та ін.

Т. Шевченко згадує Бога в різних життєвих ситуаціях, зокрема вираз *я тобі, як Богу вірю* (“Lystuvannya”115) є, очевидно, найкращою вербальною демонстрацією довіри й приязні Кобзаря до Бр. Залеського. Під час звертання до найближчих своїх друзів О. Бодяньського, Я. Кухаренка, Бр. Залеського та ін. Т. Шевченко вживає словосполучення *друже, милий Богу*: «*Процай, мій друже, Богу милий!*» (“Lystuvannya”108); «*Бувай здоров, мені і Богу милий мій єдиний друже!*» (“Lystuvannya”108).

Називаючи А. Толстому *сестрою, богу милюю*, в дискурсі надісланого їй листа Т. Шевченко актуалізує ремінісценцію з молитви «Богородице, Діво, радуйся!» з подякою графіні за християнське милосердя й людинолюбство: «<...>*Сестро моя, Богу милая и никогда мною невиданная! <...> Радуйся, несравненная благоднейшая заступнице моя! Радуйся, сестро моя сердечная! Радуйся, как я теперь радуюсь, друже мой душевный! <...> Ты вывела из бездны отчаяния мою малую, мою бедную душу!*» (“Lystuvannya”117).

У жодному з листів, принаймні тих, що зібрав і прокоментував С. Єфремов, Т. Шевченко не те що не сперечається з Господом чи лає його, а, навпаки, виявляє до нього повагу, благоговіння й смирення, як, наприклад, у листі до брата Микити (1839 р.): «<...>*слава Богу милосердному, жив і здоров, учуся малювать. <...> живу, учусь, нікому не кланяюсь і нікого не боюсь, окрім Бога*» (“Lystuvannya” 54) чи до Г. Квітки-Основ’яненка (1841 р.): «<...>*що то якби благословив милосердний Бог нам з вами зострінуться*» (“Lystuvannya”57). Отже, концепт «Бог» тут актуалізує смисли ‘милосердя’, ‘благоговіння’.

Навіть у найскрутніші моменти свого життя під час проживання в Орській фортеці, перебуваючи на межі відчаю, у листах до своїх близьких, знайомих Кобзар не нарікає на Бога, а, як справжній християнин, сприймає випробування, послані Всевишнім, як вияв його батьківської любові, що засвідчує лист до М. Лазаревського: «*З новим годом будьте здорові, любий і щирий мій земляче, де вас Бог носить.<...> Нехай, де хоче, носить, та*

тільки шляхи таланом стеле, та не любить вас, бо сказано, кого любить, того і карає. <...> Якби все те розказувати, що я **терпл ютепер по любові і милості милосердного Бога, то й за тиждень не розказав би**» (“Lystuvannya” 81).

У листі до А. Лизогуба Т. Шевченко, намагаючись утішити свого земляка у зв'язку зі смертю рідної людини, закликає його і в горі, і в радості висловлювати вдячність милосердному Богу, підкріплюючи свої слова цитатою зі Святого Письма: «<...> Прочитав я вдруге вже о скорбі вашій, о вашій Лізі, **що маємо робити, коли того Бог хоче**. Давид добре сказав: “Кто возлагает силы Господни, слышаны сотворитъ вся хвалы его”. Звичайне, не можна і без того, щоб інколи і сльозам не дати волі, бо хто не журиється, не плаче, то той ніколи й не радіє. Цур йому такому. **Будемо плакати і радіти, і за все те хвалить милосердного Бога**» (“Lystuvannya” 83). Очевидно, в цьому контексті актуалізуються смисли ‘попора’ й ‘смирненність’.

У листі до В. Репніної з Орської фортеці 25 лютого 1848 році Т. Шевченко зазначає, що його спілкування з Господом через молитву, говіння й причастя надає йому сил й оптимізму: «**Пред блавестом к заутрени пришили мне на мысль слова распятого за нас, и я как бы ожил, пошел к заутрени и так радостно, чисто молился, как, может быть, никогда прежде. Я тепер говею, и сегодня приобщался святых таин**– желал бы, чтоб вся жизнь моя была так чиста и прекрасна, как сегодняшней день! <...> Пугает моя настоящая яблезнь скорбут, а в степи, говорят, она ужасно свирепствует. **Да заме ним уныние надеждой и молитвой**» (“Lystuvannya” 85) і розмірковує про те, що терпить страждання, а саме втрачає відчуття прекрасного за якийсь свій тяжкий гріх, однак не нарікає на Всевишнього: «**Прежде смотрел я на природу одушевленную и неодушевленную как на совершеннейшую картину, а тепер как будто глаза переменялись: ни линий, ни красок – ничего не вижу. Неужели чувство прекрасного утрачено навеки? <...> Я должнобыт ьтяжко согрешил пред Богом, коли так страшно караюсь!**» (“Lystuvannya” 85). Майже через два роки, в іншому листі до княжни, датованому 14 листопада 1849, він пише, що страждання суттєво змінили його світосприйняття, розкрили в ньому нові риси й утвердили істинні життєві й християнські цінності: «**Да, Варвара Николаевна, я сам удивляюсь моему превращению, у меня тепер почти нет грусти, ни радости, зато есть мир душевный, моральное спокойствие до рыбьего хладнокровия**. <...> **Я тепер совершенная изнанка бывшего Шевченка, и благодарю Бога**» (“Lystuvannya” 90).

Нарікати на Всевишнього, як зазначає Т. Шевченко в листі до А. Лизогуба, – це гріх, а сам концепт «Бог» актуалізує смисли ‘терпіння’, ‘смирненність’: «<...> не пишу вам ничего о самом себе, потому что нет хорошего материала для повествования, а описывать скверную мою долю тошно и **грешно**, по-моему. Это все равно, что **роптать на бога**. Пускай себе тянется жизнь моя невеселая, как мне дал бог» (“Lystuvannya” 103). Пізніше, вже майже через 10 років заслання, в листі до гр. А. Толстої, датованому 9 січня 1857 року, Т. Шевченко ще більше увиразнює цю думку, підкріплюючи її ремінісценцією з Апокаліпсису (розділ III, вірш 19) й наголошуючи на тому, що Божа любов, виражена в стражданні, удосконалила його, очистила, позбавила гордині, навчила всепрощенню й самозаглибленню: «**Теперь и только теперь я вполне уверовал в слово: “Любя, наказую вы”. Тепер только молюся я и благодарю его за бесконечную любовь ко мне, за ниспосланное испытание. Оно очистило, исцелило мое бедное больное сердце. Оно отвело призму от глаз моих, сквозь которую я смотрел на людей и на самого себя. Оно научило меня, как любить врагов и ненавидящих нас. А этому не научит никакая школа, кроме тяжелой школы испытания и продолжительной беседы с самим собою. Я тепер чувствую себя если не совершенным, то по крайней мере безукоризненным христианином. Как золото из огня, как младенец из купели, я вхожу тепер из мрачного чистилища, чтобы начать новый благороднейший путь жизни, и то я называю истинным настоящим счастьем**» (“Lystuvannya” 85). Очевидно, це був своєрідний катарсис Т. Шевченка, про який дослідники пишуть: «Це був парадоксальний стан генія поза межами людини: не «екзистенційне роздвоєння», але тимчасовий вихід генія за межі людської рецепції; поезія і малювання «взяли» життєвий хрест Шевченка на себе; через страждання відбулася повнота буттєвої парадигми митця» (Jakovyna, Slobodian: 195). О. Яковина й О. Слободян звертають увагу на те що, Ісус Христос як ідея блага й гармонії протягом усієї творчості поета постає аналогічною реальністю його духовного й психічного життя (15). У листах Т. Шевченка також чітко простежується один із провідних християнських мотивів – страждання Сина Божого, чий образ-символ поет актуалізує як спосіб морального й національного самопізнання. Через страждання Ісуса Христа Кобзар осмислює й власне страждання.

Хоча письменник жодного разу не вживає імені *Ісус Христос*, однак згідно з українською релігійною традицією використовує описові назви на зразок: *Спаситель; розп'ятий ради нас; той, хто, крім добра, нічого не робив*, при вживанні яких актуалізуються смисли ‘жертвенність’, ‘страждання’, ‘людинолюбство’, ‘добро’, наприклад: «**В Седневской церкви над иконостасом два вделанные в стену железные крюка меня неприятно поражали – и я думал: чем закрыть их? И ничего лучше не мог выдумать, как картиною, изображающей смерть Спасителя нашего**» (“Lystuvannya” 98); «**Просив я В.Н., щоб мені книжечок деяких прислала, а тепер і вас прошу, бо, oprіч Біблії, нема й одної літери**. <...> **то пришилть ради розп'ятого за нас, бо, їй-богу, з нудьги одурию**» (“Lystuvannya” 80); «**Ты помолилась тому, кто, кроме добра, ничего не делал, ты помолилась ему молитвою безплотных ангелов и радость твоя, как моя благодарность, беспредельны**» (“Lystuvannya” 117).

Винятково позитивну конотацію має перифраза з компонентом *Божий (творіння) руки Божої*, яким Т. Шевченко номінує природу, а саме дерева: «**С того времени, как мы расстались с тобою, я два раза был на Ханга-бабе, пересмотрел и переизучал все деревья и веточки, которыми мы с тобой любовались, и признаюсь**

тебе, друже мой, заплакал. Не было с кем посмотреть на творение **руки Божей**, – вот причина слез моих<...>» (“Lystuvannya” 116), вираз *благодать Божья*, що традиційно вживається на позначення чогось або когось дуже гарного, приємного, наприклад: «*Агата тоже тебе кланяется; эта прекраснейшая женщина для меня есть истинная Божия*» (“Lystuvannya” 117).

Прикметник *божественный* в епістолярії Кобзаря вживається як у прямому номінативному значенні, так і в переносному, зокрема вираз *божественні слова* в контексті Шевченкового листа до кн. В. Долгорукого з біблійною ремінісценцією скеровує на розуміння цього виразу як дійсних слів Господа, наприклад: «<...> *просьба моя кажется мне уважительною по одному тому уже, что ее исполнение будет соответствовать характеру всех милостей царских<...> в смысле божественных слов: прощу и помяну, что в моем положении не будет противоречия с понятием о великодушии монаршем*» (“Lystuvannya” 162). Більшість же виразів є метафорами (*божественна ідея, божественное искусство*), у яких насамперед актуалізуються смисли ‘прекрасний’, ‘довершений’, ‘піднесений’, наприклад: «<...> *некому слушать, некому передавать той прелести, которую заключает в себя поэзия, а одному тяжело носить этот избыток возвышенных божественных идей*» (“Lystuvannya” 126); «*О, якби то йому Бог поміг! Ожила б тога моя душа одинокая при виді великих призведений божественных искусств!*» (“Lystuvannya” 126).

Отже, релігійна лексика в епістолярних текстах Т. Шевченка використана для вербалізації найсокровенніших думок Кобзаря. Його листи рясніють прецедентними біблійними одиницями, ремінісценціями й алюзіями зі Святого Письма. Концепт «Бог» в епістолярії Т. Шевченка вербалізується низкою позитивно конотованих мовних одиниць з актуалізацією в цьому дискурсі таких смислів, як ‘терпіння’, ‘страждання’, ‘милосердя’, ‘довершеність’, ‘людинолюбство’ та ін.

У подальшому вважаємо за доцільне дослідити мовне вираження інших ключових складників концептосфери «Релігія» в листах і щоденнику Т. Шевченка.

References

Bohdan, Svitlana. *Epistolaryarna povedinka ukrayintsiv u XIX – XX st. (Epistolary Behaviour of Ukrainians in XIX-XX centuries)*. Luts'k : Vezha-Druk, 2013. Print.

Vil'chyn's'ka, Tetyana. “Do problemy sakral'noho u tvorchosti T. Shevchenka: lingvistychnyy aspekt (*To the Problem of Sacral in T. Shevchenko's Oeuvre: Linguistic Aspect*)”. *Naukovi pratsi Kam'yanets'-Podil's'koho universytetu im. I. Ohienka (Scientific Works from I. Ohienko Kam'yanets'-Podil's'kyi University)* 34 (2013) : 56–59. Print.

Hrabovych, Hryhoriy. *Poet yak mifotvorets'. Semantyka symboliv u tvorchosti Tarasa Shevchenka (A Poet as Myths Creator. Semantics of Symbols in Taras Shevchenko's Oeuvre)*. Kyiv: Krytyka, 1998. Print.

Lystuvannya Tarasa Shevchenka (Taras Shevchenko's Correspondence). Cherkasy : Brama – Ukrayina, 2013. Print.

Mozer, Mikhael. *Taras Shevchenko i suchasna ukrayins'ka mova: sproba hidnoyi otsinky (Taras Shevchenko and Modern Ukrainian: an Attempt of Worthy Estimation)*. L'viv, 2012 (Seriya “Istoriyamovy”). Print.

Piddubna, Nataliya. “Verbalizatsiya kontseptosfery “Relihiya” v epistolarnomu dyskursi Tarasa Shevchenka (*Verbalization of the Concept “Religion” in Taras Shevchenko's epistolary discourse*)”. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya «Filolohichna» (Scientific Works from National University “Ostrog Academy” Наукові записки Національного університету «Острозька академія»)* 48 (2014) : 228 – 231. Print.

Yakovyna, Oksana and Oleksandr Slobodyan. *Taras Shevchenko: istyna – ne komunikatyvna real'nist' (Taras Shevchenko: the Truth – Non-Communicative Reality)*. Kyiv: Vydavnychy dim «Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya», 2013. Print.

Надійшла до редакції 28 грудня 2017 року.

VERBALIZATION OF THE CONCEPT “GOD” IN TARAS SHEVCHENKO’S EPISTOLARY DISCOURSE

Natalia Piddubna

Ukrainian Language Department of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

Abstract

Background: The problem of correlation of lingual and religious mappings of the world, verbalization of religious concepts in the language in general, and in works of certain iconic writers in particular, belongs to one of the most topical issues of modern linguistics. Letters are an important culturological source that enables creation or restoration of their author’s psychological portrait. The research of the epistolary heritage is an important task of modern lingual personal studies. The analysis of the language of T. Shevchenko’s letters reveals his language personality, makes it possible to distinctly outline his input into modern Ukrainian Language development.

Purpose: The aim is to analyze the lingual expression of the concept “God” in T. Shevchenko’s epistolary heritage.